

BESZÉLGETÉS

„...bizonyos mértékig velem indult a népfőiskolai mozgalom...”

*Dr. Újszászy Kálmán professzorral beszélget
Matyikó Sebestyén József*

1902. december 13-án született Budapesten. Tanulmányait a Sárospataki Református Teológiai Akadémián végezte (1927), filozófiai doktor Debrecenben (1932), egyetemi magántanár Szegeden (1939) lett. Sárospatakon tanítóképző intézeti (1929–), majd teológiai akadémiai tanár (1931–). A Tiszáninneni Református Egyházkerület tudományos gyűjteményeinek felügyelője (1951–), az egyházkerület főgondnoka (1964–). ...Elindítója a többi közt a sárospataki főiskola faluszemináriumi munkájának, népfőiskolai tanfolyamainak egyik szervezője és vezetője. A főiskola megszűnése után annak könyvtárából, múzeumából, levéltárából és adattárából az Egyházkerületi Tudományos Gyűjteményeket szervezte.

A Magyar Néprajzi Lexikon külön címszóban foglalja össze a Sárospataki Református Főiskola Faluszemináriumának működését és érdemeit, amely korántsem csak a néprajzkutatást, a tudományos feltárását szolgálta. A Faluszemináriumnak jó kapcsolatai alakultak ki a *Sarlósokkal*, az *Erdélyi Fiatalokkal*, a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával*, de mindvégig megtartotta egyházi jellegét. A Faluszeminárium munkáját Újszászy Kálmán olyan alapvető könyvekkel támasztotta alá, mint *A falu (Útmutató a magyar falu tanulmányozásához)*. Sárospatak, 1934.) *A faluszeminárium* (Sárospatak, 1934.), *Kultúra, nemzet, falu* (Debrecen, 1937.) *A sárospataki főiskola faluszemináriuma* (Bp., 1947.) Ezek tanulmányozása nélkül ma sem lehet megismerni teljes egészében az 1930-as évek egyik leghaladóbb mozgalmát: a falukutatást. Olyan tiszteletet keltő dr. Újszászy Kálmánnak, ennek a gazdag műveltségű embernek az élete, hogy bátran leírhatom: az egész világra kisugárzik...

● *Kedves Kálmán bátyám! Kérem elemezze, hogy milyen személyes emberi indítékok alapján állt a népfőiskola gondolata mellé?*

Azért nehéz erre felelnem, mert nem álltam a népfőiskolai gondolat mellé, hanem bizonyos mértékig velem indult a népfőiskola, meg a pataki teológusifjúsággal. Velem és barátommal, Szabó Zoltánnal.

● *Hogyan merült fel a népfőiskolai gondolat?*

A „faluszemináriumi összejövetelek” módszeréhez hozzátartozott, hogy ismertette a falu problémáival foglalkozó irodalmat. 1931-ben indult ez a munka, s 1934-re bontakozott ki. Ezt az ismertetési sorozatot *Weiss István: A mai magyar társadalom* című könyvével kezdtük, s a faluszeminárium fennálltaig megmaradt ez a módszer. A heti esti összejöveteleken fontosnak tartottuk a könyvismertetéseket. Ezek során meglepett minket egy jegyzetbeni utalás arra, hogy Bulgáriában a skandináv népfőiskolák módszerével működik egy az ifjúság elsősorban politikai képzését szolgáló népfőiskola. Akkor merült fel a szeminárium tagjaiban először, hogy ha Bulgáriában már működik népfőiskola, akkor nálunk is el lehetne indítani egy ilyent. Ha Dániában, Svédországban ismerik száz éve a népfőiskolát és mély egyházi gyökerei vannak, akkor miért ne próbáljuk meg mi itt Magyarországon? A faluszeminárium „gyakorlati” részét illető kiszállásokon bebizonyosodott, láttuk, hogy milyen szükség van rá! Hány falusi, hány parasztyerek jönne be szívesen a népfőiskolára hosszabb-rövidebb időre a tél valamelyik hónapjában, hogy lásson, halljon, tanuljon. Hogy tanulhasson a pataki iskolában; bizonyos mértékig ő is pataki diák legyen, ne csak a testvére meg az unokatestvére, mert egy parasztcsaládból általában egy gyermeket iskoláztak be, és a többieknek, akik esetleg sokkal tehetségesebbek voltak, otthon kellett maradniuk a paraszti gazdaságban.

Amikor ez a gondolat felmerült, megbeszéltük Szabó Zoltán barátommal. Ő a gyakorlati teológia tanára volt; egy olyan teológiai tudománynak tanára, mely azzal foglalkozott hogyan kell a gyülekezettel bánni, prédikálni, családot látogatni, ifjúsági munkát végezni. Közel állt hát hozzánk ez a fajta munka, s felmerült bennünk, hogy közösen meg kellene próbálni. A népfőiskola tervét Szabó Zoltán dolgozta ki, de mi a kezdetektől fogva végig együtt munkálkodtunk. Behívtunk a környékbéli faluból, Paszabról egy nagyon kedves tanítót, *Turi Sándort*, aki a húsz év alatt végig a népfőiskolásokkal volt. Felkértük előadónak az akkori Budapesti Hírlap egyik jeles újságíróját *Móricz Miklóst*, aki közérthetően és világosan beszélt a legmagasabb szintű közgazdasági összefüggésekről, politikáról, statisztikáról. A népfőiskola igazgatója indulásától kezdve amíg tanfolyamként működött, a teológia dékánja volt. A teológusok télen a félévi szünetben hazamentek, s ekkor – első alkalommal – helyükre hívtuk be a népfőiskolásokat.

● *Hogyan jellemezné a „pataki szellemiséget”, amely létrehozta a hallgatók életpályáját döntően meghatározó kitűnő iskolát?*

Egyik jellemzője: az átlagnál erősebb kötődése a néphez. Ez a népbe gyökerezés nem kampányszerűen jelentkezik, hanem állandó kísérője, s az iskolával, a reformációval egyidős. Szóval a néphez kötöttség, a néppel együtt lenni, együtt maradni akarás, a népből nem kiemelkedni akarás, hanem a népbe vinni azt, ami kulturális érték – ez az egyik. A másik pedig az, hogy mivel a diákjai között százak voltak, akik generációkként végiglátogattak külföldi akadémiákat, iskolákat – sajátos nyitottsága volt minden friss gondolatnak a befogadására. Nem csináltak abból problémát, hogy népfőiskola, új kezdeményezés, mit fognak hozzá szólni. Most merült fel, szükség van rá, vállalták. Mindnyájan nagyon nyitottak vagyunk, kelet felé is, nyugat felé is! Az egy másik kérdés, hogy politikailag hogyan viszonyul az ember, de a nyitottság megvolt, s megvan ma is.

● *Professzor úr miben látja a Sárospataki Népfőiskola sajátos jellegét, vonásait?*

Sajátos jellege a pataki népfőiskolának abból fakadt, hogy tényleg „iskola” volt, iskolában is volt. Abban különbözik mástól, hogy kezdettől fogva nagy történelmi múltú iskolaegységben volt, tehát az a népfőiskolás, aki ide bejött, a szó szoros értelmében ugyanolyan diáknak érezte, vallotta magát, mint a többi pataki diák. Ha csak öt hétig volt népfőiskolás vagy két hónapig vagy csak tanfolyamon volt, akkor is pataki diák volt! Érdekes, hogy a pataki diák is vállalta őket; tehát nem mondták, egyszer el nem hangzott az, hogy „csizmás” van közöttük. Az elején ugyanis még csizmában voltak, s ez volt az, amivel a pataki diáktársadalomban hangsúlyozták népfőiskolás voltukat.

Ebből következik az is, hogy a népfőiskola válogathatott előadókban a tanári karból. Az iskolának jó külső kapcsolatai voltak. Így Móricz Miklós, aki újságcikkeivel levegőt, propagandát tudott csinálni a népfőiskolának. Nagy sajtója lett, meglepetésszerűen robbant be az akkori magyar ifjúsági munkák közé. Tőle hallottak először a szélesebb magyar értelmiségi tömegek arról, hogy népfőiskola van és működik Sárospatakon.

● *Emlékezzünk meg dr. Szabó Zoltánról, akivel a népi írókat megelőzve, együtt indították a népfőiskolai mozgalmat.*

Szabó Zoltán nekem iskolatársam volt; egy Hernád-völgyi falu tanítójának a fia. Ő végig pataki diák volt. Amikor külföldi tanulmányait befejezte, 23 éves ifjúként megválasztották teológiai tanárnak. Engem már ő vizsgáztatott. 1902-es volt, mint én; de ő októberi, én decemberi; édesapja tanítóként el tudta intézni, hogy ne késsen egy évet. Ami őt formálta alapjában, ami az egész pataki munkát, népfőiskolát, faluszemináriumot mind megelőzte, az a cserkészmunka volt. Neki ez lételeme lett: a regősmunka, a regőscserkészlet, öregcserkészlet. Innen datálódik *Teleki Pállal* való kapcsolata, így került aztán az Országházba. Kirobbanó tehetség, ötletekben rendkívül gazdag volt, s ezek kivételében azonban sohasem egyedül munkálkodott; gondját, terhét, szépségét osztották vele tanártársai, diákjai, cserkészei. Szívében mindig volt hely a falusi embernek; programjában mindig első helyen volt a parasztság ügye.

Amint már említettem, a gyakorlati teológia tanára volt, s amikor 1951-ben megszűnt a teológiai akadémia, itt nem lehetett számára hely, mert nem volt katedra! Így került először Ófehértóra, majd Noszvajra, és itt halt meg, sajnos nagyon korán, 1965 januárjában. Mint ahogy sokan meghaltak mások is azóta, akik akkor belefolytak a népfőiskola munkájába, egyébe, a falut segítő testvérmunkába... Mert falumunka volt a tehetségkutatás, a regölés, az útépítő munkatábor, a vándorkönyvtár-akció is. Ezek, ha közülük is volt hozzá, már nem fértek el a faluszeminárium keretei között, szétfeszítették volna a kereteket. Önállósultak

tehát, és a faluszemináriummal együtt szolgálták a magyar falu ügyét. Ezek egymást kiegészítő, komplex munkák. Ezért ha ma újra jelentkezik a népfőiskola szükségessége, akkor jelentkezik a tehetségkutatás is, és biztos jelentkezni fog valamilyen formában, újjászületik a faluszeminárium, s a kornak megfelelően az, amit akkor regősmunkának hívtak. Járnai a magyar falvakat kisebb csoportokban és emelni művelődését... Ez a komplexitás mint „nélkülözhetetlen” szellemi környezet a pataki népfőiskolának, a „falumunkának” egyik jellegzetessége, sajátosságának magyarázója.

● *Beszélgünk a háború utáni népfőiskolai mozgalomról, különös tekintettel Siófok és Patak kapcsolódási pontjairól. Milyen embernek ismerte professzor úr Molnár István táncművészt?*

1942-től 1946-ig előbb a teológiának, majd az egész kollégiumnak tehát a népfőiskolának is igazgatója voltam. *Molnár István* Siófokról – 1946–1949-ig a siófoki Balatoni Népfőiskola igazgatója volt – nem úgy volt itt, mint a megelőző előadók. Ő egy konkrét műsorról, konkrét problémával jött: táncot népszerűsíteni, amely nem minden népfőiskolának, hanem csak a Balatoni Népfőiskolának volt a profilja. Nagyon érdekes epizód, hogy itt volt *Karácsony Sándor* is egyik alkalommal, amikor Molnár István táncolta a „kardtáncot”. Molnár István beszélt a néptáncról és természetesen tanított is ekkor. Óriási dolog volt, ahogy a falusi legények felfedezték Molnár István óráin, hogy azok a lépések, amiket ők még a saját falujukban járnak, azok egyetemes magyar kultúránk részei. Csodálatos dolog volt, ahogy ő tudatosította bennük, hogy mi az érték ami megőrzendő, folytatandó hagyomány. Az Írók Művészek Otthonában szállt meg a várban. Ezt *Rácz István* vezette, aki most Finnországban él. Rácz István meghívta a népfőiskola előadói Szabadművelődési Akadémiára is. Ez a népfőiskola továbbfejlesztése lett volna azok számára, akik népfőiskolai tanfolyamokon részt vettek, s magasabb szinten, speciális problémáikon akartak tájékozódni. Ezért is főként tanítók jöttek, és ezért segítette és támogatta e kezdeményt a *Karácsony Sándor* által befolyásolt Szabadművelődési Tanács.

● *Hogyan jellemezné a népfőiskolán a kapcsolatot a hallgatókkal?*

A kapcsolat a hallgatókkal cserkész-testvéri volt. Ezt meghatározta már az első népfőiskolai tanfolyam és benne az a mozzanat, hogy az 1935–1936-os iskolaévben Szabó Zoltán barátom bent lakott az internátusban, ahol a népfőiskolások elhelyezése történt. Akkor megözevgyülve – fiatal feleségét veszítette el – és a teológiai igazgatótól kapott megbízással rendkívül intenzíven és nagyon áldozatosan együtt tudott lenni a fiatalokkal, akiket elsősorban a tegezésnek az a módja lepte meg, ami tulajdonképpen cserkész-mód: a parancsnok tegezi a csapat tagjait. Ez már maga olyan légkört teremtett bennük, hogy együvé tartoznak. Az otthoni értelmiség messzibb volt őtőlük. Itt jeles emberekkel voltak együtt egy nagy családban, mint testvérek „Bátya” – volt egyikünk is, másikunk is, ez volt a megszólítás. Ezt jobban tudta gyakorolni Szabó Zoltán barátom, mert bent lakott köztük, és mert teológus tanítványain kívül nem volt senkije. Neki ez szükséges élettér volt. Én kint laktam a városban, míg ő az internátusban levő öregcserkész-otthonban lakott. Esténként, áhítat után is végigszaladt a folyosón, egy-két szót váltott a népfőiskolásokkal. Különben két felügyelő s egyben lelkiigazgató teológus s Turi Sándor paszabi igazgató-tanító, éjjel-nappal velük volt. Szabó Zoltán és én a teljes nappalunkat – az órákon részvétellel együtt – töltöttük velük.

● *Mai visszaemlékezéssel mennyiben valósultak meg egykori elképzelései?*

Sok minden nem valósult meg, de elképzelésemhez képest sokkal több valósult meg. Olyanok is megvalósultak, amire nem gondoltam. Nem valósult meg az, hogy a népfőiskolásokból kialakuljon az a paraszt vezető réteg, akik munkája nyomán újraformálódnak, reformálódnak a falu, mert a II. világháború ezeknek a fiataloknak a zömét vitte el, a népfőiskolásoknak egyharmada elpusztult! Közülük kerültek ki a tisztetek... A másik, ami meglepetés számomra, hogy zömükben erős töltést kaptak igényben, hozzáállásban, és hogy váratlanul sokan helyezkedtek el, kerültek be – mondhatnám – értelmiségi pozícióba, kaptak megbízásokat, tisztségeket. Érdekes, hogy nem tudok olyanról, aki elment volna az országból: nem jött haza külföldről vagy 1956-ban elhagyta volna, a helyhez, ha nem is a szülőfaluhoz, de a hazához kötöttség erős maradt bennük. Szóval, amit gondoltunk, hogy többek legyenek, ez megtörtént, többek lettek! A mezőgazdaságnak abban az átrendeződésében is, amely őket érintette a legintenzívebben.

● *A népfőiskola létének szükségességét mennyiben érzi Kálmán bátyám?*

Legyen népfőiskola, még mindig szükségesnek tartom! Ez semmi mással nem pótolható, nem cserélhető nevelési forma bizonyos életkorban. Sőt, éppen külföldi példák alapján életkortól függetlenül is, de főleg a tipikus népfőiskolás korban, amely ma körülbelül a

középiskolás kor kezdetétől az egyetemi kor végéig tart. Ez az az idő, amelynek az emberformálásban nagy szerepe van – minden iskola ebben a korban formál legjobban, a serdülő- és adolescens korban, amikor a kora ifjúkor kialakul, rögzítődik.

Nem kell tehát hangsúlyozni, hogy a közelmúltban újrainduló népfőiskolák együtt szolgálhatják azt, ami a századelő nemzedékében megfogalmazódott, és a nemzedékváltások folyamán újra és újra érvényes, a „minőségi embert”. S ez az, amit a jövőt illetően kívánalomként is kell tenni!

● *Köszönöm a beszélgetést, és további jó egészséget kívánok!*

„Egy többnyelvű tájon ugyanazt a kultúrát különböző nyelveken lehet kifejezni”.

Gaál Károllyal, a bécsi Tud. Egyetem néprajz-professzorával beszélget Szulovszky János

■ *Professzor úr, hogy lehet a porba taposva az emberi igazságot keresni?*

Egy szóval meg tudom válaszolni: szeretettel. Csak szeretettel, mással nem szabad. Szeretettel az emberekhez, szeretet Európához, szeretet a hazához és szeretet a szakmához.

■ *Melyik a haza az Ön számára?*

Engem a magyar haza kiköpi. Nem saját jószántamból jöttem el, nem is akartam eljönni. És nem akartam tovább menni, mint Bécs, mert azt mondtam, ha a hazám egyik felében nem élhetek, akkor a másik felében élek. Anyám ebből a városból lett magyar asszony, a nagybátyja Bécs polgármestere volt. Viszont gyermekkoromban a magyar–horvát határon nőttem fel, s inkább horvátul beszéltem, mint magyarul. Szóval a háromnyelvűségen keresztül nem tekintettem a hazát olyan egyoldalúan, mint ahogy az az ember tekinti, aki csak egy nyelvet ismer. Ez a szakmában is nagyon hasznos, mert észrevettem, hogy azok, akik csak egy nyelvet ismernek, könnyen előítélet rabjává válnak. Ez Ausztriában is így van: akik csak németül tudnak, azok csak a németet keresik, és amit német nyelven találnak, az minden német lesz, vagy Ausztriában inkább osztrák. Magyarországon szintén sok szakembernél az egynyelvűség uralkodik, ezért sok minden ősmagyar lesz. A horvátoknál horvát lesz, a szlovénnal szlovén lesz, és Erdélyben ha ugyanazt románul mondják, akkor ősrómán, ha magyarul, akkor ősszékely.

■ *Ön a burgenlandi magyarság népi kulturális feltárásával szinte azóta foglalkozik, amióta Ausztriában él. Mit tapasztalt 30 évvel ezelőtt, és mi változott azóta a Felső-Örségben?*

A burgenlandi magyarokkal kezdtem el, de átmentem a szomszédos német nyelvű és horvát nyelvű községekbe is és rájöttem arra, hogy ugyanazt a táji kultúrát különböző nyelven fejezik ki. Az életforma mindenütt változott és változik ma is egész Európában, Magyarországon is. A néprajz egyik szörnyű hibája, nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában, hogy a kutatók ezt a változást nem kísérték figyelemmel. A néprajz részben megragadt az elmúlt, a ködbe veszett kultúra kutatásával, és nem találja meg az utat arra az újra, ami kialakult. A föld nem jelent nagy különbséget, megszakadt a földhöz való belső lelki viszony. A néprajz nem paraszttudomány. Ez még ma is a magyar néprajz egyik hibája, hogy még mindig paraszttudományt csinálnak akkor, amikor a parasztság ilyen formában már nem létezik. De ez ilyen formában Ausztriában sem létezik, hiszen Ausztria lakói közül mindössze 6% a hivatalos statisztika szerint, aki a paraszti gazdálkodásból él. Az emberek itt is nagyrészt ingázók lettek, a zárt falvak közössége megszűnt. A falu hagyományos kultúrája olyan formában mint korábban volt, nincs már meg. A tömegkommunikációs intézmények szerepe megnőtt, egyre kevesebb az egymás közti beszélgetés és egyre nagyobb mértékű a közös hallgatás egy konzumkultúrából. Amit én 1957 és 1965 között ott Dél-Burgenlandban kutattam, az akkor élt, de az ma már a táj kultúrájának csak múzeális múltja. Személyek, akik annak idején 50–60 trufát, mesét mondtak el, ha még élnek, s ma megkérdezem őket, nem emlékszenek a hajdan elmesélt dolgaikra, mert nem használták. Leszoktak arról, hogy közösen szórakozzanak.

■ *Felső-Őrség az Alpok és a Dunántúl találkozásánál fekszik. E két gazdaságilag és kulturálisan különböző zóna milyen sajátos arculatot kölcsönzött ennek a vidéknek? Milyen volt ez az említett múlt, amivel az 1960-as évek elején találkozott?*

Rossz földű táj, nedves, kemény, agyagos talaj, kis, 3–10 holdas birtokok, de a 10 hold harminc darabban volt, az örökségi szokások miatt. Nem voltak életképes gazdaságok, az emberek anyagilag is, szellemileg is vegetáltak. Kényszerkonzervativizmusban voltak, annak mindig örülnek a néprajzosok. Legjobban azt veszik réginek, ami megmaradt, mert az emberek nem tudnak kimozdulni belőle. Mindig az a kultúra egységes, amelyik alkalmas arra, hogy az emberek az életüket a mából a holnapra átmentsék. Nem a kultúra alakítja az embert, hanem az ember a kultúrát. Lényegében ezért lettem szociáletnológus. Leszoktam arról, hogy bolhaláb-anatómiát csináljak a néprajzi jelenségekből, és inkább a kultúra egységét vizsgáltam.

■ *Mi jellemezte ezt az egységet?*

Amit mondtam, a kényszerkonzervativizmus. Kényszerből megmaradt egy szóbeli kultúra. Alsóőrön a kb. 1100 lakosból alig néhányan tudtak magyarul olvasni. Nem volt könyvkultúra, semmiféle értelemben, nem volt írásos kultúra. Nyugodtan mondhatom, hogy az új típusú analfabétizmus egy formájában éltek, ami most a nagyvárosokban kezd megmutatkozni. De ugyanezt találtam a horvát és német nyelvű falvakban is. Érdekes módon az akkor még meglévő majorokban kivétel nélkül mindenki tudott olvasni és olvasott is. Ahol akkor még megvolt a szögesdrót; a kiskatonák a szögesdróthoz jöttek, a majorbeliek átdobták nekik a sörösüvegeket meg a cigarettát, azok meg átdobálták a magyar könyveket. Az alsóőriek, a szigetiék vagy felsőőriek ezt nem értékelték volna, nekik a könyv nem mondott semmit. Erről a szellemi kultúráról írtam a *Kire marad a kisködmön?* című, a szombathelyi Savaria Múzeumban megjelent könyvemem.

■ *Évszázadunk óta több nemzetiség él együtt ezen a tájon. Milyen viszonyban voltak egymással, milyen kapcsolatok alakultak ki köztük?*

Amíg nem jöttek a hivatalos nemzetiségek, addig itt semmi baj nem volt. Minden faluról tudták, hogy mi a nyelve. A burgenlandi magyarok ma sem mondják azt, hogy mi magyarok vagyunk, hanem azt, hogy „alsóőri vagyok”. Ami azt jelenti, hogy otthon, úgy amennyire még magyarul beszél; neki a magyar beszéd úgy hangzik: gyerek menj be, sajtold ki a vasmasinát. Szóval összekeverik a technika vívmányait a magyar nyelvvel, de megmaradt egy falunyelv. Az alsóőrieknek más a magyar nyelvük, mint az őrszigetieké, és a kettőé más, mint a felsőőrieké. Három magyar nyelvű falu, három különböző magyar nyelvvel, minden kapcsolat nélkül. Nem volt magyar egység, hanem csak falvak voltak. De ugyanezt találtam a horvát falvakban és a német nyelvű falvakban is.

■ *Mi az elszigeteltség oka?*

A vallási különbség. Felsőőr kálvinista többségű, Alsóőr tiszta katolikus, Órszigeten két katolikus család él, a többi mind evangélikus. A vallás szerepe – ha tetszik, ha nem – sokkal nagyobb, mint a nyelv. A szellemtudományokban, a XIX. században a kultúra és az anyanyelv azonosításából ideológia lett és ez okozta Magyarország meg Európa új felosztását is, a nyelvi határok szerint, amit aztán az egyik javára, a másik kárára valósítottak meg. Láthatjuk az erdélyi kérdést, a felvidéki kérdést, a bácskai kérdést, ahol a határt másképp vonták meg, mint az a valóságban van: nem gondolt senki arra – a néprajzosok még máig is kételkednek benne, mert kevés a kutatás és sok az íróasztalosodás –, hogy egy többnyelvű tájon belül, ugyanazt a kultúrát különböző nyelveken lehet kifejezni. En ezt találtam meg Burgenlandban. Stinác egy horvát nyelvű falu. Az idősebb férfiak nagy többsége háromnyelvű, mert állatkereskedők voltak. De amikor a stináci meséket közreadtuk, akkor kisült, hogy ugyanaz a meseanyag él magyar nyelven, és amikor a német meseanyagomat is publikáltam, már nem tudtam megkülönböztetni, hogy melyiket gyűjtöttem magyar faluból, melyiket német faluból, melyiket horvát faluból.

■ *A burgenlandi magyarság különböző társadalmi csoportjai mennyire különültek el egymástól? Miben tért el a majorságiak és a földdel rendelkezők kultúrája és életmódja?*

Az uradalmi majorok lakóinak szellemi kultúrája hihetetlenül magas, de nem volt tárgyi kultúrájuk. A termelőeszközök nem az ő tulajdonukban voltak, tehát nekik nem volt érdeke, hogy mi az eszköz neve, s mit kell tudni róla. Ők elvégezték a munkájukat, de elég szabadidejük volt arra, hogy közös szórakozásuk legyen. Én nem tudtam olyan gazdag szellemi kultúrát elképezelni, amit ott találtam.

Ezzel szemben a parasztfalvának a szellemi kultúrája igencsak szerény, viszont igen magas fokú a tárgyi kultúra. Ami érthető. A parasztyerek már hatéves korában bekapcsol-

lódott a munkába. De a gyerekek nem tudtak belenőni sem a női kultúrába, sem a férfi-kultúrába, mert a szülők nem voltak otthon. Ezeknél a birtokviszonyoknál a férfiak örökké mellékkereset után jártak. A Monarchia idején aratómunkások voltak, tehát júniustól október végéig nem voltak itthon. Így kialakult a nagyszülők és unokák kulturális kapcsolata, ami azt jelenti, hogy egy hetvenéves a tízéves unokájának egy hetven évvel korábbi kultúrát adott, ami a tízéves gyermeknek mesészerűnek tűnt fel. Tehát nem az élő kultúra átadása történt, mindig egy elavult kultúrát adtak át. Ami lényegében ugyanaz, ami a néprajz nagy betegsége, hogy mindig az öregeket, a régieket keresték, és sose azokat, akik a tényleges kultúrában benne éltek.

■ *A trianoni határok meghúzásával a legnyugatabbra lévő magyar tömb belső szóróványból külső szóróványává vált. Milyen hatással volt ez az életükre?*

Burgenlandban akkor kb. 5 ezer magyar élt a parasztfalvakban, kb. ezer polgári és iparos-család szétszórtan, és kb. 12 ezer magyar élt a majorokban. Ők akkor többséget jelentettek, de a tájon belül akkor is kisebbségben voltak. Előnyük volt, hogy tudtak magyarul, és egyrészt Szombathely, másrészt Mosonmagyaróvár volt a táj központja. Tehát fontos volt az állatkereskedés, a vásározás, ami nekik a mellékkeresetet nyújtotta. Amikor ez megszűnt, a határ mindkét oldalán megéreztek. A nyugat-magyarországi gazdasági és szellemi központok elszegényültek. Aztán jött az első kemény határ, ami még nem aknazárás volt, hanem a náci német birodalom határa. A magyaroknak, akik akkor még nagyjából nem tudtak németül, be kellett vonulniuk a német hadseregbe. Úgy tekintették őket, mint harmadfokú embereket, s kezdtek leszokni a magyar nyelvről. A másik kemény határnál, a népi demokratikus határnál azt mondták: „mi a fenének van nekünk szükségünk erre a nyelvre”. A magyar nyelv elvesztette a mindennapi életben az értékét.

Most 1987 után hirtelen megnőtt a magyar nyelv szerepe, mert elmehtettek eladónak, és jobban tudnak bevásárolni Magyarországon is. Most kezdik értékelni azt, amiről őket leszoktatták.

■ *A magyar világlátóval bevezetésének, s annak, hogy két-három évvel ezelőtt járhatóbbá vált a határ, milyen eredménye volt? A kereskedelmi okok miatt felértékelődött-e a magyar nyelv?*

Az osztrák azt mondaná, hogy *jein*. Tehát igen is, nem is. Annyiban nem, hogy a gazdasági érdekek az embereket idekötik, a munkaképes férfiak döntő többsége ingázó munkás, aki Ausztriában kifelé jár dolgozni. (Érdekes, hogy épp itt a faluban maig úgy mondják, *bemegyünk Magyarországra, kimegyünk Bécsbe vagy Stájerországba*.) Másrészt igen, mert Magyarországra járnak át bevásárolni. A magyar állam egypár jó lépést tett az osztrák-magyar kulturális kapcsolatok keretében, úgyhogy végre képezhetnek Szombathelyen tanítókat, óvónöket a magyar községek számára. Mivel igen sok magyar átjár bevásárolni Ausztriába, sokan állást kaptak a különböző üzletekben, mint eladók. Felsőbb fokon, a vállalatok közötti kapcsolatok kiépítése során sok cég már úgy hirdeti meg az állást, hogy megkívánja: a pályázó tudjon magyarul. Talán ennek van a legkomolyabb jelentősége, mert eddig egyetlen értelmiségi sem tudott megmaradni ezekben a kis magyar községekben. Vagy Bécsbe, vagy Grazba, vagy Vorarlbergbe kerültek, most azonban megvan a lehetőség arra, hogy állandó lakóhelyük a szülőfalujukban legyen, és a magyar nyelvet anyagilag is hasznosítsák. Így megmaradnak a falun belül, és a falunak meg lesz értelmisége, ami eddig nem volt. Érdekes, hogy az alsóóri plébános, Galambos Iréneusz bencés plébános összehozta Közép-Európa legnagyobb magyar nyelvű nemzetiségi könyvtárát, ami kiváló arra, hogy ha Burgenlandba jön egy külföldi – akár nyugati, akár keleti – küldöttség, azt leviszik Alsóörrre, hogy a nemzetiségnek kicsoda könyvtára van! Csak éppen Alsóörrön senki sem tudja olvasni. Most fogják tudni használni.

■ *Ez azt is jelenti, hogy a határ átjárhatóbbá válásával megállítható az itteni magyarságtudat feladása?*

Megállítható akkor, ha a magyar kulturális szervek nem magyarosítani akarnak, hanem emberi kapcsolatokat teremteni. Érdekes kis humoros jelenség. Engem körülbelül hat évvel ezelőtt megkérdeztek, hogy mit lehetne itt csinálni, mert megpróbáltak népi táncsoportokat, színdarabokat átküldeni és semmi érdeklődés nem volt. Erre azt mondtam, hogy küldjenek át Alsóörrre, Óriszigetre olyan magyar futballezőket, akik egy szót sem tudnak németül. Az alsóóri és a szigeti futballesapatok a legalacsonyabb osztályban voltak. Mi történt? Összejöttek a fiatalok, a legények, s kénytelenek voltak magyarul beszélni, pedig már majdnem leszoktak a magyar nyelvről. Igen ám, de ahol a legények vannak, oda jönnek a

lányok is. Erre a lányok is rászoktak a magyar nyelvre, és tekintve, hogy ezekben a falvakban a futball nem hivatásos foglalkozás, hanem valóban a kommunikációs kultúrának egy része, rászoktak a szülők, sőt még a nagyszülők is arra, hogy kimenjenek a futballmeccsre és ott magyarul kiabáljanak. Nevetségesnek tűnik ennek a hatása; a futballista korosztály rászokott a magyar nyelvre. A szomszédos horvát faluból, Olábciklényből egypáran szintén beszélték a szigeti csapatba, és most azok is magyarul mondják, ha mellélőnek, azt, amit ilyenkor az ember mond. Így kialakult egy magyar nyelvű kommunikációs kapcsolat. Aztán, ha a futballmeccs után összejönnek inni, akkor már ott is magyarul beszélnek. Na most a futballistákból kerülnek ki a falu tűzoltói is. A magyar nyelvnek a falun belül megnőtt a szerepe, mert a C-ligából a dél-burgenlandi A-ligába kerültek fel.

■ *Mi jellemzi a mai életformát?*

A falu mai életformáját egy ingázó munkás kultúra jellemzi. A nők szerepe hihetetlenül megnőtt, még jobban, mint korábban, ma a nők többsége nem áll munkaviszonyba. Megvan a háztáji gazdálkodás, az asszony gondoskodik a családról, tehát a gyerekek ma nincsenek olyan elhagyott állapotban, mint korábbi törpe paraszti gazdálkodásban voltak, a család kultúrája aktívabb lett, viszont elszegényült a tekintetben, hogy a gyerekek túlságosan sok zsebpénzt kapnak, és a tömegkommunikációs intézmények – tv, diszkó – szerepe megnőtt. Van egy elhagyott korosztály is, a 14–18 évesek. Az iskola már nem törődik velük, a politikai pártok még nem törődnek velük, mert még nem választók, így egy kicsit hazátlanná váltak a korosztályukon belül. Ahol van egy egészséges sportegyesület, oda még bekapcsolódnak, amennyiben bekapcsolódnak, de akik tanoncok lesznek, azok már 16 éves korukban ingázókká válnak. Hétfő hajnalban elmennek oda, ahol a mesterséget tanulják, pénteken délután jönnek haza. Tehát egyre jobban hétfégi kultúrájuk lettek. Viszont az egymás közötti kommunikáció jelentősége megnőtt. Ezt úgy írtam az egyik munkámban, hogy a patriarchális kultúra helyett, egy matrilineális kultúra kezd kialakulni.

■ *Ha arról kellene beszélnie, hogy milyen a három felsőöri magyar település egykori népi kultúrája, hogyan jellemezné ezeket?*

Amikor indakerültem Alsóórra, a magyar néprajz kánonját teljes egészében végigkérdeztem, s mindenre az volt a válasz, hogy nem ismerjük. El voltam keseredve, s azt mondtam: „Gaál, tudod mit? Keresd azt, ami van!” És akkor elkezdtem keresni azt, ami van. És kisült, hogy ezernyi kapcsolat van a nyugat-magyarországi hagyományos kultúrához, de az egész helyi formába ötvöződött, és ma jellegzetes falukultúra. Ugyanezt találtam a horvát és a német nyelvű falvakban. A zárt falukultúra megszűnt, a falu nyitott egység lett. Körülbelül annyi alsóöri vagy szigeti él Bécsben, mint amennyi Alsóóron vagy Szigeten. De mind hazájának. És mind úgy beszélnek, ha Bécsben az utcán találkozom velük: „Doktor úr, mikor megyünk *haza*, mikor volt *otthon*, na te mikor mész *haza*? A halottak napjára *haza* kell menni.” Tehát az otthon *otthon* van. A *hazának* a falut vallják, nem Ausztriát, de Magyarországot sem. Én ezekben a falvakban „*magyar ember maradtam*”, ami azt jelenti, hogy Magyarországról jött idegen. A papok, akik Magyarországról jöttek, szintén magyar emberek. „Galambos tisztelendő úr nagyon jó plébános, de magyar ember!” Az ő nemzetiségük az, hogy alsóöri vagy szigeti.

Alsóórról összeállítottak egy énekeskönyvet, mire a szigetiek idejöttek hozzám Bécsbe, hogy „doktor úr, az alsóöriek csináltak énekeskönyvet, maga annyit felvett Szigetről, ne maradjunk az alsóöriek mögött, állítson egyet össze, mi megfizetjük”. Szóval az utóbbi években megnőtt a faluöndület, de ezt ne keverjük össze, a nemzeti értelemben vett magyarságöndülettel.

Felsőörben más a helyzet, erősen polgárosult a lakosság, a kálvimistáknál, azt hiszem, most már többször van német nyelvű istentisztelet, mint magyar nyelvű. Előfordult, hogy az unoka németül beszél, a nagypapa magyarul válaszol. Vagy ami az alsóöri citeraegyüttesnél van, gyönyörűen éneklik magyarul az énekeket, amit betanultak, ámde ahogy lélepnak a színpadról, németül beszélnek egymáshoz, mert a gyerekek fele nem tud magyarul. De a szüleik még magyarul szidják őket. *Passzív a magyar nyelv-tudásuk*. Sokat megértének, de a nyelvi gyakorlat már nincs meg. Itt lenne még a segítség lehetősége, a testvérközönségi kapcsolatok kialakítása. A közös szórakozás, élmény, kirándulás, ahol feltámad bennük az igény, ahogy mondják, hogy „ott voltunk ebben és ebben a faluba”, de tudja doktor úr milyen rossz volt, hogy mi csak alsóöriesen tudtunk”.

■ *Milyen volt a magyarlakta települések egykori társadalma?*

Kivételesen mind parasztnemesi települések voltak. Ez azt jelentette, hogy annak idején ezek telkes parasztnemesek voltak, de a telek az örökösödések során néha már tizenhatod-

rész telekre osztódott fel, tehát egyre jobban elszegényedtek. Számomra nagyon érdekes és tanulságos, hogy 1918-ig megmaradt bennük a magyar nemesi öntudat. Már olyan értelemben is, hogy mind huszárokhoz rukkoltak, ez már a legények számára is rang volt. Mikor 1918 után ez megszűnt, akkor született egy érdekes kis ének: „Van két lovam, van két lovam, mind a kettő sárka. Még az éjjel bevágtatok szép Magyarországra. Onnan is csak visszanezék új osztrák hazámba. Keservesen sir a feleségem, hallom zokogását”.

Érdekes, hogy a faluban az utolsó 150 évben színe nem volt törvénytelen születés. Mert nem voltak vagyoni különbségek. A legény, mondhatnánk, akármelyik lánnyal elmehetett szalmakazal-játékot játszani, s ha következmény volt, a legrövidebb időn belül megtartották a lakodalmat. Az első szülések nagy része koraszülés volt, de igen egészséges gyerekek jöttek a világra, viszont törvénytelen gyerek nem volt. 1800 körül német nyelvű nőtlen iparosok települtek be, s akkor alakult meg a posztóscéh. Ezek aztán a faluból nősültek, s az utódaikat, az akkori nemesi közösségben „agilisoknak” nevezték. Nem voltak teljes rangú nemesek, de nem voltak nemtelenek sem, mert anyai részről nemesi családból származtak. Ezért aztán befogadták őket. Aztán volt még egy harmadik réteg, tagjai ugyan nemesek voltak, de még szegényebbek voltak, mint a szegény nemesek. Amikor a Batthyányak a nemesi hadserégüket a törökök visszaszorítása után megszüntették, elbocsátották a Szalónokon élő, vagyontalan, nemesi tisztet. S ezek, hogy nemességük megmaradjon, a parasztnemesi falvakba települtek, gyermekeik onnan nősültek. Megmaradtak nemesi jogaikban, de társadalmi helyzetük olybá lett, mint az agilisoké, teljesen befogadottak sohasé lettek.

■ *Beszélhetünk-e egyfajta sajátos burgenlandi népi kultúráról?*

Veszélyes dolog lenne sajátos és egységes burgenlandi kultúráról beszélni. Ne felejtjük el, hogy Burgenlandot három történelmileg kialakult megye nyugati részéről vágta le. A magyar néprajz máig nem kutatta fel a megyehatárokon belüli kulturális viszonyokat, vagyis hogy a megyehatároknak milyen szerepük volt a kultúra alakulásában? Itt aztán gyönyörűen megmutatkozik: Moson megye, Sopron megye, Vas megye. Ez három nagy, lényegében egymástól független kulturális egység. A hajdani megyék határai fölött máig sincs közöttük kapcsolat. Akik a hajdani Moson megyéhez tartoztak, azok a hajdani Moson megyén belül ápolják a kapcsolataikat, s ugyanígy van a soproniaknál és a Vas megyeiekéknél. Ha megvizsgáljuk a hajdani Sopron megyéből odakerült fősó pullendorfiakat, a pulyaiakat, az egészen más kultúra, mint a Pinka-völgyi magyarok kultúrája, mert a múltjuk is más. A pulyaiak jobban beleestek a Kőszeg-, bécsújhelyi és a kelet-ausztriai hagyományos polgárvárosok kereskedelmi útvonalába. Tehát itt igen polgárosult kultúra alakult ki. A Pinka-völgyiek kultúrája egy megragadt kultúra lett, mert nem voltak egyetlen útvonal közelében sem, mert a Kanizsa–Körmend–Graz útvonal Güssingen – azaz Németújváron – keresztül ment.

A térség kapcsolatrendszerét úgy tudnám meghatározni, hogy mindegyik falunak van egy sajátos, hagyományos kultúrája, amiben igen sok jelenség megegyezik a szomszédos faluval, de hogy az mennyire összefüggő és sajátos, s mennyire nem, azt a következő példa mutatja. Egy magyarországi néprajzos valamikor tíz évvel ezelőtt átjött egy hétvégére, és három Pinka-völgyi magyar faluban felvette a méhészkedést. Utána írt egy kis dolgozatot, azt hiszem, az Ethnographiába, a Pinka-völgyi magyarok méhészkedéséről. De ha felvette volna a Pinka völgyében élő német és horvát anyanyelvűek méhészkedését is, ugyanazt találta volna. Mert a méhészkedés nem a nemzetiség szerint megy, hanem a méhek szerint. Éppen az ausztriai habilitációs munkámban az eszközanyagot vizsgáltam Graz és a Balaton között. Nem csak az akkori jelenben, hanem a XVII. század elejétől kezdve. Megvizsgáltam a német nyelvű és a horvát nyelvű falvakban is, de a magyar nyelvű falvak okiratára építettem fel az egész munkát. Kisült, hogy nem a nyelv szerint, hanem a föld minősége, illetve sajátossága szerint alakulnak a különbségek. Tehát egy nyelvi konglomeráción belül a tárgyi kultúrában semmiféle különbség nincs, az anyanyelv alapján a kultúrákat ezen a tájon belül nem lehet szétválasztani.

■ *Ha megkérnénk, legyen idegenvezetőnk, mit tartana fontosnak megmutatni?*

Órszigeten nagyon érdekes lenne a hajdani szerez település megismerése. Végig kellene sétálni a kis közökön, a kis kanyargós utcákon, amelyek 1960-ban még nem is voltak ilyen értelemben utcák, mint ma. De ugyanez megvolt Alsóórön is, bár az hivatalosan utcás település. Csak mikor számítógéppel rekonstruáltam a hajdan letelepített 12 magyar család települését, akkor derült ki, hogy a nagy udvarokat felosztották. Három-négy udvar van egymás mögött, és csak akik ott laknak, azok mehetnek keresztül az udvaron. Amikor az udvarok nagyon megsokasodtak, akkor kialakították a „közöket”, ami azonban nem volt

utca. De közben is csak az járt, aki ott lakott. Utcák csak a nemzetségek között voltak. Tehát ha a művelődésgeográfusok szemével nézzük, akkor az út mellett kialakult a szeres település. Ha Felsőőrön a Tüskevárnak nevezett, kálvinisták által lakott részt megnézik, ugyanazt látják, ami Őrszigeten a patakszeres település. Tehát középen folyik a Pinka-patak, és a Pinka két oldalán kis kanyargós utcák, amiknek nem volt utcanévük, de mindenki tudta, hogy kihez akar menni.

Az árkádós házakat a XIX. század elején kezdték építeni, mert a XIX. század elejéig ugyanolyan boronaházak voltak, mint a jobbágyközségekben. Amikor megtörtént a jobbágság felszabadítása, a főnemesség elszakadt, a parasztnemesek meg magukra maradtak. Megvoltak a nemesi jogaik, tehát szabadon tudtak állattal kereskedni, nem foghatták be őket katonának, nem fizettek adót, de megállt számukra a világ. Akkor kezdték hangsúlyozni, hogy ők nemesek, és átvették részben a Balaton-felvidékről, részben a Vas megyei parasztnemesi falvakból az árkádós házakat. De ezeket mindig úgy építették, hogy ha a falu egy része leégett, akkor az új házakat már vagy árkáddal építették vagy vályogból eresszel. Az árkádós ház pl. Alsóőrön mindig a nemesi törzs fejének a háza volt. Ha Alsóőr felől jönnek, megnézhetik a Pál-házat. A Pál család egy ideig igen tekintélyes, Vas megyei nemesi tanácsstag volt, árkádós házuk még ma is mutatja ezt. Vagy pl. amikor II. József törvénye értelmében szabad vallásgyakorlat lett és egyre több faluban építettek templomot, akkor a paplakokat mind árkádósan építették, mert a pap se tartozott a jobbágyi közösséghez. Ez nagyon szépen látszik Felsőőrön és Szigeten, sajnos Alsóőrön lerombolták. Szigeten gyakorlatilag valamennyi ház árkádós volt, annyira, hogy az osztrák műemlékvédelmi tanács Őrszigetet műemléki védelem alá akarta helyezni, ami Szigetnek hihetetlen anyagi előnyöket jelentett volna. Ők azonban megijedtek és az árkádós házakat olyannyira lebontották, hogy ma már csak három vagy négy árkádós házat lehet látni.

■ *Néprajzoként mit tartana még fontosnak elmondani erről a tájról?*

Erre nehéz válaszolnom, mert idáig 16 kötetet írtam erről a tájról. Nyugodtan elmondhatom azonban, hogy ezt a tájat egyetlenegy kötet sem érdekelte. Utolsó kötetemet, ami Szombathelyen jelent meg *Aranymadár* címmel, a burgenlandi magyar parasztfalvak kommunikációs kultúrájáról, azt megvették, mert bent van a nénikéjük vagy a bácsikájuk képe, és valaki felolvassa nekik, hogy az mit mondott. De semmi más jelentősége nincs. A burgenlandi magyarokat az egész európai néprajz megismerte, csak őket magukat nem érdekli. Nekik ez természetes, benne élnek. Az örökké változó kultúrában örökké változnak, és magyar szellemi kultúrájuk egyre inkább megszűnőfélben van. Természetesen tárgyi kultúrájuk is, mert a nagypapa még tehénfogattal ment, tehát az igavonó tehén minden tulajdonságát ismerte és megvolt a szótárában a megfelelő kifejezés. A koci minden alkatrészének a nevét ismerte. A fia már csak annyit tudott, hogy iga, kocsirúd, szekér, meg a négy kerék. Az unokája a traktor minden részének ismeri a nevét, de a szótárában a nagypapa szótárából egyetlenegy szó sem maradt meg, ugyanez a változás megvan Magyarországon is. Ott is megváltozott a nyelv.

■ *Az ingázás következtében a felső-őrségek nagy része idegen közegben él. A nyelvük így hétvégi nyelvvé vált. Nem fenyeget-e az a veszély, hogy így lassan megszűnik mint anyanyelv?*

Ha a nyugat-magyarországi üzemek az itteni magyarokat nem kapcsolják be, vagy nem alakul ki más módon Burgenland Ausztria és Magyarország közötti összekötő szerepe, akkor a magyar nyelvnek itt vége van. Mert az az előny, ami most a határ menti bevásárlások során érvényesül, az ha Magyarországon is kialakul egy életképes gazdasági forma, akkor megszűnik. Viszont megvan a lehetősége annak, hogy Nyugat-Magyarországon olyan életképes üzemek alakuljanak ki, ahova ezek a magyarok át tudnak járni dolgozni. Erre hajlandók lennének, ha ugyanaz a bérezés lenne, ami Ausztriában van. Ami 5-6 éven belül nem várható, de tíz éven belül talán megvalósul.